

Nataliia Nikitina – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Languages and Teaching Methods, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, Ukraine.

Research interests: the dialogicity of art reality in small women's prose (dialogues by M. Bakhtin and polylogues by Y. Kristieva); the role of media and their impact on the consciousness; the readers' competence formation as a paradigm of a successful personality of the future.

Наталія Нікітіна – кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри мов і методики їх викладання, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Чернігів, Україна.

Наукові інтереси: діалогічність художньої реальності (діалоги М. Бахтіна та полілоги Ю. Крістевої) в малій жіночій прозі; роль медіазасобів та їх вплив на свідомість; формування читацької компетентності як парадигма успішної особистості майбутнього.

ORCID 0000-0002-7320-4819

E-mail: natnik555555@gmail.com

READING AS AN IMPORTANT TOOL FOR THEFORMATION OF CRITICAL THINKING IN THE APPLICANTS FOR EDUCATION

ЧИТАННЯ ЯК ВАГОМИЙ ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

The purpose of the article is to identify the trends of the development/ decline of reading among young students; to determine the impact of reading on the formation and development of critical thinking.

Methodology. The research problem is considered in the context of the development of the world scientific and critical thought. The scientific search was carried out with the help of such methodological tools: a set of approaches (hermeneutic and paradigmatic); principles (objectivity and systematicity). The following methods were used: theoretical (analysis, synthesis, systematization and generalization) and empirical (questionnaire, observation, conversation).

Scientific novelty. The article determines the influence of reading on the formation of critical thinking in pupils and students under the conditions of a changed information space, highlights the trends of both development and decline of reading among students of the first (bachelor's) level of higher education under the conditions of the convergence of the media space, characterizes and determines the methods that develop critical thinking as a safeguard against the attack of the information field on the individual's consciousness.

Conclusions. *The modern man-made world has a great influence on the consciousness of any personality, especially an unformed one, unable to resist the dominance of information on various topics, origins, probabilities etc. And mainly reading can form the analytical creative personality of the 21st century. The generalized survey materials allowed us to conclude that reading among students tends to decline, as only 8% of the respondents read with enthusiasm and books are an integral part of their lives. 30% are «weak» readers, these are those who were not «involved» in reading, it did not become a personally important value of life, because there was no connection with culture and society through the means of reading. The changed attitude of «weak» readers to reading will enable their further entry into the cultural space of the country. The respondents who were «engaged in reading» demonstrate high academic results and have acquired critical thinking skills.*

Key words: reading, critical thinking, information overload, argumentation, analytical skills.

Мета статті – виявити тенденції розвитку/занепаду читання серед учнівської та студентської молоді; визначити вплив читання на формування та розвиток критичного мислення здобувачів освіти.

Методи дослідження. Досліджувана проблема розглянута в контексті розвитку світової науково-критичної думки. Науковий пошук здійснювався за допомогою такого методологічного інструментарію: сукупності підходів (герменевтичного та парадигмального); принципів (об'єктивності та системності). У дослідженні використано такі методи: теоретичні (аналіз, синтез, систематизація та узагальнення) та емпіричні (анкетування, спостереження, бесіда).

Наукова новизна. У статті визначено вплив читання на формування критичного мислення в учнівській та студентській молоді в умовах зміненого інформаційного простору, виокремлено тенденції як розвитку, так і занепаду читання серед здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в умовах конвергенції медіапростору, схарактеризовано і визначено методи, що розвивають критичне мислення як запобіжник наступу інформаційного поля на свідомість особистості.

Висновки. Сучасний техногенний світ має неабиякий вплив на свідомість будь-якої особистості, особливо несформованої, не здатної протистояти засиллю інформації різної тематики, походження, вірогідності тощо. І тільки переважно читання формує аналітичну креативну особистість XXI століття. Узагальнені матеріали анкетування дозволили зробити висновки, що читання серед здобувачів освіти має тенденцію занепаду, оскільки тільки 8% респондентів читають із захопленням, а книжки є невід'ємною складовою їхнього життя. 30% є «слабкими» читачами, тобто тими, хто не був «залучений» до читання, воно не стало особистісно важливою цінністю життя, оскільки не відбулось встановлення зв'язків із культурою та соціумом засобами читання. Змінене ставлення «слабких» читачів до читання уможливить їхнє подальше входження в культурний простір країни. Респонденти, у яких відбулося «залучення до читання», демонструють високі навчальні результати й мають набуті навички критичного мислення.

Ключові слова: читання, критичне мислення, інформаційне перевантаження, аргументація, аналітичні навички.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Наступ процесів як державного, так і світового масштабів, як-от: глобалізація, євроінтеграція, комп'ютеризація, діджиталізація тощо – вимагає від освітнього середовища формування особистості, яка буде адекватно оцінювати своє місце серед світової національної та локальної громад. У час «зустрічі та протистояння» різних світоглядів, політичних систем, релігійних та культурних утворень постає нагальне питання, якою ж повинна стати сучасна людина, аби не бути нівельованою, спримітизованою особистістю, а навпаки,

набути ознак новітнього часу, необхідних для розвитку і конкурентоспроможності?

Особливостями сучасного світу є стрімкі й невідворотні зміни. Це світ інформації, що збільшується й одразу ж застаріває. Це світ, де ідеї реструктуризуються, переосмислюються; це світ, де людина з примітивним лінійним мисленням не зможе вижити. Це світ, у якому власне мислення треба постійно адаптувати, поважати ясність, точність і достатність, де навички роботи повинні постійно розвиватися й удосконалюватися, де «сьогодні» вже стає «завтра». Ніколи ще система освіти не мала таких викликів, не готувала молодь до такої інтенсивної динаміки змін,

непередбачуваності, непередвизначеності, до відсутності на завжди одного напрямку.

У сучасному стрімкому світі людина опиняється перед викликами й загрозами, що містить інформаційний простір. Особливо уразливою до такого середовища є дитина, яка перенасичена інформацією різної тематики, походження, рівня вірогідності, правдивості тощо. Тому сучасне освітнє середовище покликане розвивати читання як фактор та інструмент критичного мислення, здатний стати своєрідним фільтром для інформаційного «смітника» та розвинути аналітичні навички для обробки великого обсягу матеріалу. Сучасний змінений світ висуває до випускників закладів загальної середньої освіти нові вимоги, де основним уже є не певна узагальнена сума знань, а здатність критично мислити, уміння швидко реагувати на будь-які перетворення, виклики соціального середовища тощо. І саме читання насамперед формує особистість, здатну відповідати вимогам суспільства. Тому й тема читання украй актуальна для освіти всіх країн, бо саме воно є інструментом, здатним сформулювати критичне мислення.

Саме його розвиток і є підготовкою молоді до Життя в суспільстві, де терплячість та співробітництво або конкуренція стають необхідними атрибутами існування соціуму в цілому. Здатність критично мислити і є заслонкою проти вторгнення в особисте життя людини, це спосіб протистояти маніпуляціям різних структур. Той, хто не здатний аналізувати явища та процеси, не буде захищеним ні соціально, ні морально. Тому проблема читання – це насамперед захист особистості від несанкціонованого проникнення у її свідомість.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Науково-педагогічна думка має вагомий потенціал з означеної проблеми. С. Русова (1924), В. Сухомлинський (1973) приділяли увагу роботі учнів з книжкою. Проблеми читання цікавили українських і зарубіжних дослідників Н. Коряковцеву (2013), С. Косянчук (2018), С. Терно (2009) та ін.

Питанню критичного мислення приділено достатньо багато уваги. Зацікавлення мали такі видатні психологи, як Л. Виготський (2005), J. Piaget (1950). Науковці J. Braus та D. Wood (1994) визначають його як рефлексію. Значну увагу розвитку критичного мислення приділяли зарубіжні науковці K. Meredith, L. Steele, Ch. Temple та S. Walter (1997a, 1997b).

Феномен критичного мислення досліджували D. Cluster (2001), J. Dewey (1910), M. Lipman (1991), Д. Халперн (2000) та ін. Серед українських науковців це питання

було в колі інтересів Т. Воропай (2001), Г. Гандзілевської та І. Костюшко (2020), В. Козира (2017), О. Пометун (2018) та ін.

Проте питання впливу читання на здатність критично мислити в сучасній науковій думці залишається малодослідженим, що й обумовило нашу зацікавленість.

Формулювання цілей статті. Метою наукової розвідки є виявлення тенденції розвитку/занепаду читання серед учнівської та студентської молоді; визначення впливу читання на формування та розвиток критичного мислення здобувачів освіти.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження. У процесі дослідження було узагальнено й систематизовано погляди світової науково-педагогічної думки щодо проблеми розвитку критичного мислення засобами читання. Науковий пошук здійснювався за допомогою такого методологічного інструментарію: сукупності підходів (герменевтичного та парадигмального); принципів (об'єктивності та системності), застосовано єдність логічного та історичного принципів. Використано такі методи: теоретичні (аналіз, синтез, систематизація та узагальнення) та емпіричні (анкетування, спостереження, бесіда).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «критичне мислення» відомий ще з робіт видатних психологів Л. Виготського (2005), Ж. Піаже (J. Piaget, 1950), К. Поппера та Дж. Екклерса (K. Popper, & J. Eccles, 1982), Р. Поля (R. Paul, 1990) та ін. Хоча, варто наголосити, що до 80-х років ХХ ст. він мав, власне, завдяки пересічним уявленням, негативне забарвлення і розглядався як бажання все заперечувати, протистояти, спростовувати тощо. І тільки у 80-ті роки в США, а в європейських країнах у 90-ті роки ХХ століття, розвиток критичного мислення став одним із завдань освіти. Здатність здобувачів освіти усвідомлювати факти, закони, історичні дати і події є, безсумнівно, важливим складником уміння знаходити між ними зв'язки, узагальнювати важливу інформацію і відхиляти, заперечувати неправдиву, аналізувати й оцінювати.

Згідно з роботами сучасних педагогів, психологів критичне мислення визначається як «рефлексивне» мислення (Braus, & Wood, 1994). Тобто таке, що дозволяє об'єктивно розмірковувати, логічно мислити, оцінювати різні погляди та певні явища, абстрагуватися від власних упереджень, витворюючи нові шляхи розв'язання проблем.

Одним із найвагоміших інструментів формування критичного мислення сучасної

молоді є читання. Існує багато визначень терміну «критичне мислення», проте, на наш погляд, найбільш поширеним і точним є визначення Американської філософської асоціації (APA-Delphi): Критичне мислення – це цілеспрямоване, саморегулююче судження, яке завершується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і інтерактивністю, також поясненням очевидних, концептуальних, методологічних або контекстних міркувань, на яких ґрунтується це судження. Також APA-Delphi звертає увагу на цілу низку особистісних характеристик, які притаманні людині з розвиненим критичним мисленням. Члени асоціації зауважують, що ідеальне критичне мислення людини зазвичай пов'язане з допитливістю, обізнаністю, неупередженістю, гнучкістю, чітким оцінюванням, неупередженим ставленням до іншої точки зору, розсудливістю, бажанням вирішувати проблеми і складні питання, ретельним пошуком потрібної інформації, аргументованим вибором критеріїв, результативністю (Facione, 1990).

Особливої уваги заслуговують погляди зарубіжних науковців (K. Meredith, L. Steele, Ch. Temple, & S. Walter, 1997a, 1997b), які змогли положення теорії критичного мислення перекласти на мову практики, виділивши етапи, методичні прийоми та критерії оцінювання результатів. Важливими для нашої розвідки стали такі ідеї науковців:

- діти за своєю суттю допитливі, прагнуть пізнавати світ навколо, здатні розглядати будь-які цікаві для них проблеми та висувати оригінальні ідеї;

- роль вчителя/викладача – бути вдумливим колегою, помічником, стимулюючи учнів/студентів до невпинного пізнання й допомагаючи їм сформувати навички продуктивного мислення й аналізу;

- критичне мислення формується насамперед під час читання книжок, дискусії, в письмових роботах та в роботі з текстами, проектами тощо.

Вважається, за теорією вищезгаданих науковців, що саме ці засоби та методи здатні розвинути критичне мислення. Дійсно, робота з текстами, чи то художня література, чи наукова, чи навчальна, чи то документальна, здатна не тільки посприяти виробленню навичок критичного мислення, а й розвинути вирішення тих чи інших проблем, завдань. К. Мередіт (K. Meredith) вважає, що критично мислити – означає проявляти допитливість та, ставлячи перед собою питання, шукати відповіді на них (Meredith, & Steele, 2011). Це пошук не тільки фактів, а й їх причин та наслідків, постійний скептицизм, сумніви в загальновідомих

фактах. Насамперед це не тільки здатність виробити власний погляд з певного питання, а й уміння логічно пояснити і відстояти свою позицію. Критичне мислення – уміння чути аргументи Іншого, логічно їх осмислювати.

За таких умов навчаються піддавати сумніву будь-яку інформацію, достовірну й авторитетну в тому числі, перевіряти логіку доказів, роблять власні висновки, моделюють нові приклади й докази, визначають причини й наслідки різних явищ, проблем тощо. Тільки за умов систематичного включення критичного мислення в освітній процес формується особливий склад мислення й пізнавальної діяльності, здатний сприяти розвитку особистості, яка буде мати власний погляд на події й піддавати сумнівам інформацію різного кшталту. Тільки така людина досягне успіху в сучасному світі, ставлячи заслонки інформаційній навалі, «смітнику людства».

Термін «інформаційне перевантаження» вперше застосував Б. Гросс (B. Gross, 1964, с. 856) у книзі «Управління організацією», хоча популяризацію він отримав завдяки А. Тоффлеру (A. Toffler, 1970), який оперує ним у бестселері «Шок майбутнього». Інформаційне перевантаження – це насамперед надлишок інформації, що входить у нашу свідомість (Toffler, 1970, с. 350). Власне, цей термін, як і сама концепція, передували появі Інтернету. Люди споживають інформацію з усе більшої кількості сайтів – і саме цей потік створює нове життя, у якому всі ми тим чи іншим чином залежимо від неї, опиняючись у небезпеці, бо вона не гарантує ні достовірності, ні якості, а навпаки, дезінформує, відволікає, приховує головне, розпорошуючи нашу увагу. Загроза полягає і в тому, що людина, яка не здатна критично обробляти й оцінювати інформацію, потрапляє в залежність і поступово не людина керує нею, а інформація буде керувати людиною. Таким чином, як наголошує Е. Шмідт, виконавчий директор Google, відбувається вплив на розумовий процес і перешкодження глибокому та критичному мисленню, розумінню, гальмується формування спогадів і як наслідок – ускладнюється процес навчання (Cardin, 2012).

На наш погляд, варто звернути увагу на те, що онлайн публікації не завжди надійні, а споживачі, не здатні їх критично оцінювати, опиняються на межі й позбавлені успіху в будь-якій діяльності. Тож нагальною потребою сучасного українського суспільства стає виховання особистості, здатної протистояти інформаційному перевантаженню засобами критичного

мислення, яке формується насамперед за допомогою читання літератури.

Значним кроком на шляху розвитку освіти стала участь України з 2018 року в PISA – Program for international Student Assessment (Програма міжнародного оцінювання учнів). На меті – визначити тенденції в результатах різних освітніх програм та чинники впливу на навчальні досягнення учнів. Програма PISA була започаткована Організацією економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) в 1997 році, хоча перші дослідження провели тільки 2000 року. У тестуванні беруть участь школярі з 15 років майже усіх країн світу. У понад 6 тисяч українських учнів з 250 закладів освіти оцінювали 3 компетентності, серед яких *читацька* – уміння і старанність до читання, розуміння та інтерпретація текстів. Тобто провідною галуззю дослідження в 2018 році стало *читання* – всі тестові зошити мали завдання з читання. Провідною галуззю PISA 2021, яке перенесене через COVID-19 на 2022 рік, буде математика.

Завдяки опитуванню PISA спостерігаємо тенденції в освіті світового рівня: читацька компетентність визнана надважливою, оскільки від розуміння та інтерпретації текстів залежить здатність навчатися будь-якій галузі. Завдання з читацької компетентності передбачали розгорнуту відповідь на основі прочитаного, що свідчить і про визначення рівня читацької грамотності, і про здатність критично осмислювати прочитане. Результат українських учнів став посереднім: їх показники трохи нижчі за середні показники учнів ОЕСР. Порівняємо: середній бал із читання молодих українців – 466 балів, натомість у країни лідери (Китай, Сінгапур, Макао) – 555, а в середньому в країнах ОЕСР – 487. Тривожним став показник у 26% – це 15-річні, які не мають базового рівня в читанні. Цікавим є і наступний показник: дуже високого рівня (рівень учасників олімпіад) досягли тільки 3% опитуваних українців, тоді, як у країнах ОЕСР таких учнів 9% (Мазорчук та ін., 2020).

При визначенні рівня читацької грамотності високий рівень – це потенціал нації. На сьогодні в Україні він складає 3% від загальної кількості опитуваних. І показник у 26% – це мінімальне, порогове зусилля успішного функціонування сучасної дорослої людини в повсякденному житті. Тобто 26% 15-річних учнів мають тільки порогові мінімальні якості, а це досить значна кількість громадян держави, не здатна в подальшому успішно виконувати різні завдання суспільного плану.

Звичайно, що результати стали певною точкою відліку і ще одним тривожним

сигналом: формування читацької компетентності є основним завданням освіти усіх ланок. Тобто уміння читати старанно треба формувати постійно й поетапно: розуміти прочитане і найважливіше – інтерпретувати текст; повно й детально розуміти текст із незнайомим змістом чи формою, а також розбиратися з поняттями, які суперечать очікуванням.

Таким чином, уміння читати в сучасному світі не може вважатися лише здатністю, набутою в ранньому дитинстві, це не просто техніка читання. На сьогодні це якість людини, що вдосконалюється й розвивається протягом життя в різних ситуаціях діяльності та спілкування, тобто це сукупність знань, умінь та навичок. Читання повинно стати успішним, оскільки передбачає, за потрактуванням PISA, розуміння змісту тексту, роздуми про прочитане та перенесення у свідомість особистості, використання прочитаного задля розв'язання економічних, політичних, культурних та соціальних завдань.

Одним із прикладів вирішення цих нагальних завдань є застосування на уроках літератури в Чернігівському обласному педагогічному ліцею для обдарованої сільської молоді Чернігівської обласної ради (2020 р.), клас фізико-математичного профілю, методу «критицизму» читача Луїзи Розенблат та Девіда Бляйха, що надає учням можливість озвучувати власну думку заради осмислення тексту і дозволяє конструювати смисл повідомлення (Burton, & Rosenblatt, 1968). Завдяки цьому методу прагнемо сформувати здатність критично мислити, виявляючи уміння та навички рефлексії. З метою розвитку дискусії та самостійної усвідомленої діяльності, здатності розмірковувати, логічно та аргументовано говорити при вивченні соціально-психологічного роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» учні отримали випереджальне завдання підготувати дослідження на тему: «Подружнє життя родини Чіпки та Грицька. Кохання, щастя чи ...?»

Відповіді були різними: в силу життєвого досвіду, світогляду, сформованої навички мислення та уміння узагальнювати й порівнювати. В основному учні спиралися на текст, особливих зауваг позатекстуального плану від такої роботи, крім уміння узагальнювати й порівнювати, не очікувалось. Відповідь Костянтина Т. змусила всіх активізуватися, вступити в дискусію, залучивши не тільки знання тексту, уміння логічно будувати відповідь, а й здатність чути й розуміти іншу точку зору, вступати в діалогічні стосунки з Іншим тощо. Учень зауважив, що Христя зраджувала чоловіку

Грицьку. Усі, в тому числі і я, вчитель, заперечили одразу ж факт зради, спираючись на текст. Система цінностей Костянтина Т., його вміння аналізувати деталі, дозволила стверджувати таке: «Христя постійно думає про Чіпку, хвилюється про нього, бачить, що він змінився, постійно замислений, тому переймається не чоловіком і дітьми, а сторонньою людиною».

Подібний нестандартний погляд на твір і на подружнє життя змусив усіх включитися в дискусію, зробити філософські узагальнення (міжпредметні зв'язки), розмірковувати на тему зради фізичної й моральної. Учні проявили здатність критично мислити, поглянути на твір крізь призму сучасності й зробити висновки, які, за їх словами, стануть у нагоді в подальшому житті. Юнак проявив здатність помічати деталі, самостійно аналізувати, розмірковуючи в силу життєвого досвіду, відстоювати власну позицію аргументовано й логічно, змусивши поглянути по-іншому на факти крізь призму виховання і родини, і сформованих цінностей, розгледівши в образах героїв такі особливості, на які не звертала уваги критична думка, не вважаючи їх цінними для розуміння твору.

Таким чином метод «критицизму» читача та випереджальне завдання при вивченні твору художньої літератури дозволили учням краще зрозуміти прочитане і розвинули уміння інтерпретувати текст повно й детально, вступаючи в діалогічні стосунки з героями, дискутуючи з автором і критично осмислюючи прочитане, узгоджуючи його з власними світоглядними позиціями й переконаннями.

Варто нагадати, що криза читання – це криза сучасного світу, яку прагнуть подолати уряди найрозвиненіших країн, проголошуючи програми на державних рівнях, оскільки читання визнане цивілізаційною технологією. Навичка техніки читання – це не власне читання як процес комунікації з написаним чи надрукованим текстом, це діалогічні стосунки з автором, засновані на зоровому та слуховому декодуванні інформації. І саме ця інформація і формує особистість духовну, освічену, здатну до роботи з інформацією будь-якого кшталту.

З метою дослідження рівня уміння читати та визначення читацької компетентності була розроблена анкета й запропонована здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Інституту історії (II курс) Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (Нікітіна, 2021).

В опитуванні взяло участь 52 студенти. Люблять читати близько 70% опитаних; 25%

відверто відповіли, що до читання абсолютно байдужі, а 5% читають тільки літературу навчальну. Із 25% респондентів, які не читають зовсім або інколи, 20% у дитинстві ніхто не читав і бібліотеки вдома вони не мали. Можемо зробити висновок, що саме 30% опитуваних є «слабкими» читачами, тобто належать до групи людей, які не люблять читати, читають інколи, час від часу і дуже мало, читають інформацію практичного характеру, у їх оточенні ніколи не говорять про книги.

Припускаємо, що однією з причин належності до групи «слабких» читачів є те, що в дитинстві батьками не була закладена любов до читання, бо вони самі не читали (є вказівка в анкеті, яка міститься в питанні, чи є бібліотека в родині), оскільки не мали вдома книжок. Цим студентам не читали ні мама, ні бабуся, тобто навички читання абсолютно не сформовані родинною. Їм ніхто не дарував книжки, самі вони так нікому не дарували, не купують і найстрашніше – не планують купувати. Прогнозовані результати опитування PISA перенесені на 2022 р., на наш погляд, з певних і об'єктивних, і суб'єктивних причин будуть невтішними. Опитування PISA, проведене у 2018 році, свідчить, що показник 26% за два роки COVID-19 та дистанційного навчання може бути збільшений.

Анкетування свідчить про тенденції занепаду рівня читання серед студентської молоді. На жаль, у певного кола респондентів не відбулося «залучення до читання» (Галактионова, Казакова, Гринева, Пугач, & Эпштейн, 2009). Дослідниця Е. Казакова розглядає цей термін «як процес входження особистості у світ книжкової культури та як процес актуалізації потреби в читанні і як результат змін, що відбуваються під впливом читання» (Галактионова, Казакова, Гринева, Пугач, & Эпштейн, 2009, с. 74). Залучення до читання – це створення соціокультурних умов для входження особистості в певну спільноту з метою збагачення інтелектуального, духовного та соціального потенціалу читання, а також для прийняття читання як особистісно важливої цінності. На жаль, процес «залучення до читання» не відбувся з якихось причин (не мали на меті глибоко аналізувати їх), не відбулося встановлення зав'язків з культурою та соціумом засобами читання і стало свідченням зміненого ставлення молоді, яке уможливить подальше входження в культуру соціуму.

На питання: чи пам'ятаєте ви першу, самостійно прочитану книгу – відповіді були прогнозовані у 94% відсотків респондентів: казки, як літературні, так і народні. І тільки

в одного студента була розлога відповідь у формі есе. Надаємо без зміни авторського тексту:

«Так, пам'ятаю у віці 6-7 років я читав паралельно дві книги, тож, моїми першими книгами стали романи Жюльє Верна «20 000 льє під водою» та Вальтера Скотта «Айвенго». І донині мені подобаються пригоди та морська тематика, а також середньовіччя з його естетикою та лицарською романтикою.

А ось, якщо говорити про усвідомлене читання, то воно, певно, з'явилося років у 13, коли я прочитав «Маленького принца» Антуана де Сент-Екзюпері.

Завдяки своєму вчителю зрозумів, що книжки можуть мати інакший зміст, потрібен контекст та вміння читати поміж рядків. Я, як людина практична в плані читання, всі твори до цього розглядав, як писану істину та не дуже вдавався в подробиці. Пояснення моїм учителем цих образів змінило ставлення до літератури і я став шукати сенс, не тільки в книжках, а в багатьох речах, тому що розумів, що потрібно читати поміж рядків. До речі, саме з цього моменту мене зацікавили різні філософські трактати. Сам текст «Принца» не вплинув на мене, проте він дав мені розуміння образності та умовності систем, у зв'язку з чим я шукаю рефлексії в кожному тексті і сенс в кожному вчинку, який роблю я, чи інша людина, якщо з першого погляду, він здається не логічним. В результаті пошуку та аналізу рефлексія стала».

Як бачимо, прагнення до самоаналізу та здатність рефлексувати, закладена вчителем школи, призвела до вдумливого аналізу та синтезу не тільки текстів, а й учинків, сенсів тощо. Юнак зарекомендував себе як творча непересічна особистість, здатна зацікавити своїми проєктними роботами всю групу, бути лідером під час групової діяльності та нестандартним підходом при вирішенні низки завдань. Креативні відеопрезентації та публічні виступи цього студента перед аудиторією (різні проєкти, наприклад, виступ як кандидата в мери міста) мали ознаки довершеності, логічності, аргументованості та змістовності. Високі навчальні результати студента доводять, що «залучення до читання», здатність рефлексувати збагатили інтелектуальний потенціал та є свідченням набуття навичок критичного мислення.

Зупинімося на інших, можливих факторах цього процесу. На питання: чи дарували вам книжки і хто саме? – були різні варіанти відповідей. Здебільшого це батьки, бабусі та навіть дідусь (одна відповідь), старша сестра, далекі родичі, подруга,

сусідка-бібліотекар. 12% відповідей – це однокласники, що свідчить про позитивне налаштування і захоплення читанням у колективі здобувачів освіти. Можемо зробити висновок, що впливає на залучення до читання оточення або особисті якості людини, яка захоплена читанням і позитивним ставленням до себе як до читача, залученістю до читацької спільноти та до читання в цілому. На основі анкетування можна запропонувати такі критерії залученості до читання:

- захоплення читанням;
- позитивне ставлення до читання;
- стійка позитивна динаміка свідомого вибору текстів для задоволення читацької потреби;
- бажання отримати інформацію і нові знання тощо.

8% респондентів написали, що обожнюють читати і не уявляють свого життя без цього. За визначенням PISA, це і є потенціал країни, молодь, що здатна критично мислити та інтерпретувати прочитане.

Наступним фактором залучення до читання стало обговорення прочитаного з друзями.

На питання: чи обговорюєте Ви прочитані книги з друзями? – були отримані різні відповіді: 60% від загальної кількості опитаних обговорюють книжки, серед них здебільшого спеціальна наукова література, а незначна частина – художню літературу. Один респондент наголосив, що не може брати участь в обговоренні, бо всіх друзів не цікавлять його улюблені жанри, проте він спеціально прочитав серію книг польського письменника А. Сапковського «Відьмак», щоб знати, чим цікавляться його друзі і мати можливість висловитися.

Іншою, нестандартною відповіддю на питання стало повноцінне есе студентки, яке наводимо повністю зі збереженням авторського тексту.

«Так! Дуже люблю таке проведення часу: зустріч з другом, філіжанка кави та декілька годинна прогулянка з дискусією щодо прочитаного твору. Це і привід зустрітися, поділитися враженнями, обговорити проблематику, персонажів та ідеї книжки. Прикметно, що під час висловлювання власних думок та вислуховування іншої точки зору, у процесі діалогу, можуть виникнути нові тлумачення певних моментів сюжету. Такі прогулянки поєднують приємне з корисним, адже у процесі комфортної дискусії це також і вправи для мозку: потрібно коректно висловлюватись, підтримувати діалог, а також аналізувати аспекти, на які,

наприклад, я могла б і не звернути увагу. Як бачимо, один позитив!»

Запропонована відповідь є свідченням високої грамотності, культури мовлення, здатності критично та аналітично мислити, вступати в діалогічні стосунки, приймати Чужі думки толерантно, навчаючись у процесі обговорення й отримуючи від того задоволення, – і все це результат усвідомленого читання і входження в культуру соціуму.

Цікавими стали відповіді на питання щодо власної бібліотеки. Найбільша кількість книжок серед опитуваних понад 300; не мають власної бібліотеки понад 30% респондентів; найменша кількість книжок – 2. Однією з причин відсутності книжок в оселі названі такі: 6% – не мають коштів на купівлю, але дуже б хотіли, 18% – не було в батьків і вони не хочуть і не планують ні купувати, ні дарувати. Дарували книжки друзям понад 50% студентів, тільки 30% отримували книгу у подарунок. Але майже 60% хотілося б отримати такий подарунок. Один опитуваний дарував сертифікат з Будинку книги, щоб друг мав можливість вибрати за власним уподобанням. Робимо висновок, що культура дарування книжок в українському суспільстві на досить низькому рівні, оскільки 60% хотіли б отримати книгу в подарунок, тоді, як тільки 30% мали таку можливість. Припускаємо, що це пов'язане із низьким рівнем життя (нестача коштів). Одна респондентка організувала проєкт по обміну книжками, де відбувається реклама улюбленої книги, він успішний, оскільки підтримала більша частина групи. Важливим є спостереження, що рівень читання не залежить ні від гендерної складової, ні від місця народження (місто/село). Коло читацьких інтересів досить різноманітне, бо студенти радять прочитати книжки різнопланові, наприклад: Р. Бредбері, Дж. Кемпбела, А. Кокотюхи, Дж. Роулінг, С. Кінга, М. Зусак, Е. Ремарка, Дж. Остін, Ф. Кафки, Ч. Паланіка, А. Сапковського, книги «літературного шоку», маркетингові дослідження, біографії відомих людей, нон-фікшн літературу тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, узагальнені матеріали анкетування дозволили зробити висновки, що читання серед здобувачів освіти має тенденцію занепаду, оскільки

тільки 8% респондентів читають із захопленням, а книжки є невід'ємною складовою їхнього життя. 30% є «слабкими» читачами, тобто тими, хто не був «залучений» до читання; воно не стало особистісно важливою цінністю життя, оскільки не відбулось встановлення зв'язків із культурою та соціумом засобами читання. Змінене ставлення «слабких» читачів до процесу читання уможливить їхнє подальше входження в культурний простір країни. Респонденти, у яких відбулося «залучення до читання» демонструють високі навчальні результати й мають набуті навички критичного мислення.

Здобувачі освіти, в родині яких була бібліотека і в яких батьки/бабусі/дідусі читали, стали прикладом своїм нащадкам, вирізняються з-поміж інших високою грамотністю, культурою мовлення, здатністю вступати в діалогічні стосунки, критично мислити, аналізувати прочитане й протистояти засиллю різноманітної інформації. Критичне мислення є необхідною рисою не тільки будь-якого сучасного фахівця-професіонала, а й пересічної людини, здатної протистояти «інформаційному перевантаженню». Уміння критично мислити дозволяє респондентам не тільки помічати протиріччя, недоліки, інформаційні прогалини, але й насамперед виважено аналізувати різноманітні джерела, усвідомлювати власну позицію, володіти різними стратегіями роботи з інформацією. Заслункою від засилля інтернет-смітника спроможна стати тільки здатність критично мислити. Оскільки чинником, що формує цю якість, є читання, то й педагог з метою убереження нестійкої психіки сучасної дитини від наступу інформаційного селю, повинен детально й поетапно розвивати читання – це єдиний спосіб протистояти маніпуляціям, бути захищеним як морально, так і соціально. Проблема читання – це збереження потенціалу нації, як би пафосно це не звучало, проте це надзавдання економік багатьох розвинених країн. І опитування PISA, і Програми з розвитку критичного мислення, і розвиток читацької компетентності – це вже крок багатьох країн у «завтра». І щоб в українців було таке «завтра», повинно бути «сьогодні», де вчитель усвідомлено «залучає» до читання своїх вихованців

Список використаних джерел

Воропай, Т. С., & Тягло, А. В. (2001). Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века. *Постметодика*, 3 (35), 19–26.

- Вьготский, Л. С. (2005). *Сознание как проблема психологии поведения*. Москва: Смысл; Эксмо.
- Галактионова, Т. Г., Казакова, Е. И., Гринева, М. И., Пугач, В. Е., & Эпштейн, М. М. (2009). «Успешное чтение»: теория и практика. Санкт-Петербург: ЛЕМА.
- Гандзілевська, Г., & Костюшко, І. (2020). Критичне мислення як необхідна складова професійної компетентності сучасного вчителя. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE*, 10. Відновлено з <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.10.22.html>
- Козира, В. (2017). *Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі*. Тернопіль: Астон.
- Корьяковцева, Н. Ф. (2013). Reading Methods. In *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning* (с. 583–584). London: Routledge.
- Косьянчук, С. В. (2018). Соціалізація та самовизначення особистості: апгрейдері процесу реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень* (с. 138–141). Київ: Талком.
- Мазорчук, М., Вакуленко, Т., Терещенко, В., Бичко, Г., Шумова, К., Раков, С., & Горох, В. (2020). *PISA-2018: основні результати та висновки. Що знають і вміють українські 15-річні учні*. Київ: Український центр оцінювання якості освіти.
- Нікітіна, Н. (2021). Анкетування для визначення рівня читацької компетентності. Відновлено з https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSer6n3fTgnVc6VRa5rCLDT5KypDeM2xbQGTKHY4ebGw8QkVdw/viewform?usp=sf_link
- Пометун, О. І. (2018). Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*, 2, 89–98.
- Русова, С. (1934). *Нова школа соціального виховання*. Лейпциг: Українське видавництво в Катеринославі.
- Сухомлинський, В. О. (1976). *Вибрані твори* (Т. 1). Київ: Радянська школа.
- Терно, С. О. (2009). *Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти*. Запоріжжя: Просвіта.
- Халперн, Д. (2000). *Психологія критичного мислення*. Санкт-Петербург: Питер.
- Braus, J., & Wood, D. (1994). *Environmental education in the schools: creating a program that works!* North American Association for Environmental Education (NAAEE).
- Burton, D., & Rosenblatt, L. (1968). Literature as Exploration. *The English Journal*, 57 (9), 1359–1360. doi: 10.2307/812153
- Cardin, M. (2012). Google CEO Worries that Google Is Making Us Stupid. *The Teeming Brain*. Відновлено з <https://www.teemingbrain.com/2010/02/02/google-ceo-worries-that-google-is-making-us-stupid/>
- Cluster, D. (2001). What is the critical thinking? *Change: Intercultural Journal about thinking development through reading and the letter*, 4, 36–40.
- Dewey, J. (1910). *How We Think*. Chicago: D. C. Heath & Co Publishers.
- Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction* (The Delphi Report).
- Gross, B. M. (1964). *The Managing of Organizations: The Administrative Struggle*. New York: Free Press of Glencoe.
- Lipman, M. (1991). *Thinking in Education*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Meredith K., & Steele, L. (2011). *Classrooms of Wonder and Wisdom: Reading, Writing, and Critical Thinking for the 21st Century*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Meredith, K., Steele, L., Temple, Ch., & Walter, S. (1997a). *Foundation for Critical Thinking: interdisciplinary program* (Part 1). Seattle: Publishing House of OSI.
- Meredith, K., Steele, L., Temple, Ch., & Walter, S. (1997b). *Promotion of critical thinking* (Part 2). Seattle: Publishing House of OSI.
- Piaget, J. (1950). *The psychology of intelligence*. New York: Harcourt, Brace.
- Popper, K. R., & Eccles, J. C. (1982). *Das Ich Und Sein Gehirn*. München: Piper Verlag GMBH.
- Richard, P. W. (1990). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ.
- Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York, Vereinigte Staaten: Penguin Random House.

References

- Braus, J., & Wood, D. (1994). *Environmental education in the schools: creating a program that works!* North American Association for Environmental Education (NAAEE).
- Burton, D., & Rosenblatt, L. (1968). Literature as Exploration. *The English Journal*, 57 (9), 1359–1360. doi: 10.2307/812153
- Cardin, M. (2012). Google CEO Worries that Google Is Making Us Stupid. *The Teeming Brain*. Retrieved from: <https://www.teemingbrain.com/2010/02/02/google-ceo-worries-that-google-is-making-us-stupid/>

- Cluster, D. (2001). What is the critical thinking? Change: Intercultural. *Journal about thinking development through reading and the letter*, 4, 36–40.
- Dewey, J. (1910). *How We Think*. Chicago: D. C. Heath & Co Publishers.
- Facione, P.A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction* (The Delphi Report).
- Galaktionova, T.G., Kazakova, E.I., Grineva, M.I., Pugach, V.E., & Epshteyn, M.M. (2009). «Uspeshnoye chteniye»: teoriya i praktika [«Successful reading»: theory and practice]. Saint Petersburg: LEMA.
- Gross, B.M. (1964). *The Managing of Organizations: The Administrative Struggle*. New York: Free Press of Glencoe.
- Handzilevska, H., & Kostiusenko, I. (2020). *Krytychne myslennia yak neobkhidna skladova profesiinoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia* [Critical thinking as a necessary component of the professional competence of a modern teacher]. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE*, 10. Retrieved from: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.10.22.html>
- Khalpern, D. (2000). *Psikhologiya kriticheskogo myshleniya* [Psychology of critical thinking]. Saint Petersburg: Pyter.
- Koriakovtseva, N. F. (2013). Reading Methods. In *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning* (pp. 583–584). London: Routledge
- Kosianchuk, S. V. (2018). *Sotsializatsiia ta samovyznachennia osobystosti: apgreidery protsesu realizatsii pedahohichnykh tekhnolohii v umovakh profilnoho navchannia. Psykholohiia svidomosti: teoriia i praktyka naukovykh doslidzhen* [Socialization and self-determination of the individual: upgraders of the process of implementation of pedagogical technologies in the conditions of specialized training. Psychology of consciousness: theory and practice of the scientific research]. (pp. 138-141). Kyiv: Talkom.
- Kozyra, V. (2017). *Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia u navchalnomu protsesi* [Technology for the development of critical thinking in the educational process]. Ternopil: Aston.
- Lipman, M. (1991). *Thinking in Education*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Mazorchuk, M., Vakulenko, T., Tereshchenko, V., Bychko, H., Shumova, K., Rakov, S., & Horokh, V. (2020). *PISA-2018: osnovni rezultaty ta vysnoky. Shcho znaiut i vmiiut ukrainski 15-richniuchni* [PISA-2018: main results and conclusions. What Ukrainian 15-year-old students know and can do.]. Kyiv: Ukrainskyi Tsentrs otsiniuvannia yakosti osvity.
- Meredith, K., & Steele, L. (2011). *Classrooms of Wonder and Wisdom: Reading, Writing, and Critical Thinking for the 21st Century*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Meredith, K., Steele, L., Temple, Ch., & Walter, S. (1997a). *Foundation for Critical Thinking: interdisciplinary program* (Part 1). Seattle: Publishing House of OSI.
- Meredith, K., Steele, L., Temple, Ch., & Walter, S. (1997b). *Promotion of critical thinking* (Part 2). Seattle: Publishing House of OSI.
- Nikitina, N. (2021). *Anketuovannia dlia vyznachennia rivnia chytatskoi kompetentnosti* [The questionnaire to determine the level of reading competence]. Retrieved from https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSer6n3fTgnVc6VRa5rCLDT5KypDeM2xbQGTHY4ebGw8QkVdw/viewform?usp=sf_link
- Piaget, J. (1950). *The psychology of intelligence*. New York: Harcourt, Brace.
- Pometun, O.I. (2018). *Krytychnemyslenniyakpedahohichnyifenomen* [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. (pp. 89-98). *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 2.
- Popper, K. R., & Eccles, J. C. (1982). *Das Ich Und Sein Gehirn*. München: Piper Verlag GMBH.
- Richard, P. W. (1990). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ.
- Rusova, S. (1934). *Nova shkolosotsialnohovykhovannia* [New school of social education]. Leiptsyh: Ukr. vyd-vo v Katerynoslavi.
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory* [Selected works]. (Vol. 1). Kyiv: Rad. shkola.
- Terno, S. O. (2009). *Krytychne myslennia – suchasnyi vymir suspilstvooznavchoi osvity* [Critical thinking is a modern dimension of social science education]. Zaporizhzhia: Prosvita.
- Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York, Vereingte Staaten: Penguin Random House.
- Voropay, T. S., & Tyaglo, A. V. (2001). *Kriticheskoye myshleniye: problema mirovogo obrazovaniya XXI veka* [Critical thinking: the problem of world education in the 21st century]. *Postmetodika*, 3 (35), 19–26.
- Vygotskiy, L. S. (2005). *Soznaniye kak problema psikhologii povedeniya* [Consciousness as a problem in the psychology of behavior]. Moscow: Smysl; Eksmo.